

ИЗУЧАВАЊЕ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ 19. ВЕКА У ПРОТЕКЛЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ – ПРЕИСПИТИВАЊА, НОВЕ ТЕМЕ И УЧИНЦИ

Сажетак: У протекле две деценије интензивно се одвијао процес ослобађања историографије од крутог марксистичког приступа који је суверено владао историјском науком око пола века. Захваљујући том процесу изнедрене су нове теме, отворена су многа поља истраживања, а дуго потискивани и маргинализовани проблеми постали су нераздвојиви део истраживачке орбите. То се нарочито односи на историју српског народа, како политичку, тако и друштвену, коју узимамо за централну тему овог рада. У њему ћемо покушати да дамо сумарни преглед постигнућа, али и да обележимо празнине којима историјска наука тек треба да се бави.

Кључне речи: историографија, 19. век, историја српског народа, поља истраживања, проблеми

*

* *

Почеци научном приступу проучавања 19. столећа налазе се у, сада већ давној, 1904. години. Из пера српског историчара и филолога, једног од родоначелника критичког историографског правца у нас, Стојана Новаковића, појавиле су се студије *Устанак на дахије 1804.* и *Васкрс државе српске*. Новаковић, који се до тада бавио искључиво српским средњим веком, окренуо се устаничкој епоси којој се, у истраживачком смислу, посветио до смрти.² Међутим, од тренутка појављивања Новаковићевих дела српска држава је живела још само четрнаест година. Српска држава, као и српска идеја, доживеле су пораз 1918. године. Тада је нововековна српска држава престала

¹ srajic@f.bg.ac.rs

² Новаковић, Стојан. 1904. *Устанак на дахије 1804: оцена извора, карактер устанка, војевање 1804*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца; Исти. 1904. *Васкрс државе српске: политичко-историјска студија о првом српском устанку 1804–1813*, Нови Сад: Српска књижара браће М. Поповића; Архив Србије, Стојан Новаковић, бр. 2096, 2098; Архив Српске академије наука и уметности, бр. 8707/142.

да постоји. Тако је 19. век бачен у заборав, по девизи „мртва држава – мртва историја“. Томе су допринеле династијске суревњивости. Династија Обреновића је угашена 1903. године, али је под новом лозом, требало да умре и њено дело. Боља судбина није дочекала ни представнике династије Карађорђевић, после њиховог уклањања с престола 1945, проглашења Републике и комунизма као доминантне идеологије.

Из ове грубе историјске скице, када је у питању проучавање српске деветнаестовековне историје, потекла су бројна ретуширања историјских процеса, која су попримила обележја квазинаучности. Великосрпска хегемонија, монархистичко државно уређење, насупрот „праведној борби за права радничке класе“ и марксистичког погледа на свет, утицали су на постављање научних норматива у историји који су у домаћој историографији суверено владали око пола века. У првој деценији новог поретка (1945–1955) из српске историје 19. века недостатак није уочен у броју публикација, већ у њиховој интерпретацији, која је посебно спорна када су обрађивани српски национални програми и уопште спољна и национална политика. Први српски устанак био је у средишту пажње, а ту је остао све до почетка шездесетих година 20. века, када се тежиште полако премештало ка првој владавини кнеза Милоша, а затим и на остатак 19. века. Теме су биле скоро стопроцентно оријентисане ка политичкој и дипломатској историји.³ Догађао се тек по који искорак, попут Милићевићевог историјата светоандрејског либерализма, коме је приступио у широкој, композиционо богатој биографији Јеврема Грујића.⁴

Распадом Југославије почетком деведесетих година 20. века, актуелизација деветнаестовековне српске историје постала је једна од важних задатака историчара.⁵ Тада је покренут важан процес – преиспитивање прошлости, као једини испараван начин у трагању за тешко докучивом историјском истином.

Свега тридесетак, или нешто више, истраживача у земљи бави се проучавањем српске историје у 19. веку, том „дугом“ веку чији крај не пада у хронолошки оквир столећа, већ се протеже до почетка „великог рата“ (1914–1918). Последња деценија 20. века је у односу на прву деценију 21. века у учинку дала квантитативно слабије резултате, али је значајнија по „продору“ нових тема, отварању опсежних истраживачких сфера које ће стајати пред садашњом, али и пред будућим генерацијама историчара, посебно ако се број људи на овом послу не умножи. Квантитативно поређење са катедрама и институцијама који проучавају 20. век и југословенску државу (са свим ње-

³ Tadić, Jorjo, red. 1955. *Dix années d' historiographie yougoslave 1945–1955*. Beograd: Federation des societes historiques de Yougoslavie; Isti. 1965. *Historiographie yougoslave 1955–1965*. Beograd: Federation des societes historiques de Yougoslavie.

⁴ Милићевић, Јован. 1964. *Јеврем Грујић: историјат светоандрејског либерализма*. Београд: Нолит.

⁵ Бјелајац М. и Г. Кривокапић-Јовић. 2011. *Прилози из научне критике – српска историографија и свет: утицај југословенске кризе на страну и домаћу историографију*. Београд: Институт за новију историју Србије.

ним модификацијама) није упутно из више разлога, пре свега стога што се, доста дуго, владајућа идеологија прелила у научне задатке, тражећи у науци потпоре за свој опстанак.

Жанрови и нове теме

Досадашњи учинак науке, када је у питању српски 19. век, износи око седамдесетак монографија, од којих скоро две трећине представљају базична истраживања.⁶ Што се жанрова тиче, само на први поглед изгледа да су предност добиле биографије – 21 биографија личности, 4 биографије владара и 2 супруге владара, укупно их је 23. Међутим, мора се нагласити да се ради о делима са новим приступом у проблематизацији и тематици. Тиме се могу одагнати бројни повици на жанр биографије, као на традиционалну романсирану и наративну причу о појединцу. Биографија је одолела нападима постмодерниста, који су придобили само мањину склону да теме деле на „модерне“ и „превазиђене“, што представља скоројевићки однос према темама рада, подупрт жељом да се прате „трендови“ у науци, иако се базичним истраживањима, када је у питању српска историја, још увек не назире крај. Отуда та историографска дела носе у себи значајан печат који их идентификује као део савремене интелектуалне историје. Потребне за њом нису сасвим онакве каквим их је дефинисао Хенри Стјуарт Хјуз, јер интересовање за елитну културу поприма нове конотације у специфичним социокултурним условима, доминантним у српском друштву у 19. и с почетка 20. века. Ипак, једно Хјузово питање за нас је врло битно, а оно гласи : Није ли најуспешнија она историја која преиспитује догађаје у светлу нових питања која намеће садашњица?⁷

Хомогено сељачко српско друштво успело је да током деветнаестог века изнедри своју интелигенцију, али као потомци углавном сељачких, занатлијских и трговачких породица, изданци те интелигенције тешко би се могли поистоветити са западноевропском елитом. Пре би се могли посматрати као најсвеснији део младог грађанског друштва које је после вековног развитка, упркос процентуалном квантитативу (10–14%) показивало зрелост, кураж и јаку стваралачку енергију.⁸ Утицај интелигенције на све државне, друштвене, идејне токове у 19. веку био је изузетно јак. Услед недостатка других друштвених слојева способних за хетерогене и сложене државничке послове, држава

⁶ Извор COBISS.SR

У поменути број урачунали смо стриктно научне монографије, а не и популарна и слична пригодна издања са историјском тематиком.

⁷ Hughes, Stuart Henry. 2002. *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890–1930 with a new introduction by Stanley Hoffman*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 16–26.

⁸ Немањић, Милош. 2001. *Један век српске стваралачке интелигенције: 1820–1920*, Београд: Идеа: Институт за криминолошка и социолошка истраживања: Институт за политичке студије.

је „усисала“ највећи део сопствене интелигенције, упосливши је у највишим надлештвима. Тиме она постаје не само саставни део државног бирократског система, већ даје лични печат свим фазама државног развитака. Отуда актуелност у проучавању историјских личности не само да не јењава, него се уочавају сталне нове потребе за што ширим спектром овог истраживачког поља. Том методом превазилазе се стереотипи у проучавању класичних тема, дефинисаних као традиционалне (политичке, економске, друштвене).

Ту је чак мало додирних тачака и са историјом менталитета, те покушајем да се прошлост реконструише проучавањем мисаоног живота истакнутих личности. На српском примеру тешко је уочљива подела на елитну културу с једне и народну, с друге стране. Разлози су очити. Педесетогодишњи крути марксистички приступ у историографији онемогућио је историчаре да проучавају улогу појединца у друштву, па тако и улогу истакнутих и значајних личности, њихових идеја и дела. Тај вакуум је утицао на балсамовање постојећих стереотипа. Деведесетих година 20. века дошло је до скидања ембарга са „непожељних“ тема. Историчари су похрлили са великим жаром у истраживања знаменитих историјских личности 19. и 20. столећа. То је био зачетак новог приступа у трагању за сазнањима, оног који се бави истраживањем различитих области људског живота и који указује на њихову испреплетаност и међусобне утицаје.

Шире посматрање истакнутих преставника заједнице, те расветљавање бројних повода, узрока и последица догађаја, искључују опасности од генерализације и уопштавања. Мада поједини историчари посежу за тврдњом да је ерудитско ређање детаља застарели научни концепт, он се може сматрати штитом од вулгарног поједностављивања и показати сасвим супротно – да сликањем бројних варијетета историја добија на квалитету.

На везу између историјских догађаја и сложене композиције људске свести, указао је још Стојан Новаковић и то пре Лисијена Февра, кога сматрамо конституантом историје менталитета. Каузалност појава и процеса била је главна преокупација Новаковића. Он је желео да објасни не само када и како се нешто догодило, већ и зашто се догодило. Потакнут на размишљање о путевима којима догађаји из народне историјске традиције добијају обраду, а који их толико удаље од првобитног и истинитог стања, он је у уводу дела *Народна традиција и критичка историја*, напоменуо да се хронолошким исправкама не исцрпљује цело питање, да би потом посегао да објасни „духовну физиономију народнога јавнога мишљења...“⁹

Када је у питању 19. век, то значи да проучавање политичког и друштвеног живота Кнежевине и Краљевине Србије неминовно обухвата и бављење важним центрима државе и друштва, попут двора, војске, министара, скупштине, политичких странака, образовних и научних институција – Велике школе, Српске краљевске академије. Сва та средишта смештена у престоници дело-

⁹ Новаковић, Стојан. 1880–1881. Народне традиције и критичка историја (смрт краља Стефана Дечанског и цара Уроша). Прилог к процени извора српске историје, *Отаџбина IV–V*, 481–490.

вала су као покретачи државног и друштвеног развита. Стога, проучавање деловања јавних, културних, политичких посленика, јесте искорак као „тоталном“ тумачењу прошлости, које може дати најприближнију реконструкцију прошлих времена и чије представе треба да постану саставни део историјске свести савремених људи. Дела која су објављена у протекле две деценије, а која су посвећена најважнијим државним институцијама, влади, скупштини, војсци, министарству војном, раду на железничкој инфраструктури, такође одишу таквим приступом.

Међутим, као што је Хјуз приметио, у интелектуалној историји, више него у другим браншама историјског истраживања, колективна понашања, страсти и склоности не играју никакву улогу. Напротив, интелектуалним групама заједнички су космополитизам и одвојена мишљења.¹⁰ Отуда непомирљиви конфликти међу интелектуалним представницима који су значајно утицали на избор културног обрасца, спољнополитичко опредељење, партијску припадност, али и на немогућност да се успоставе најважнији консензуси када су у питању уставно решење и уређење државе, подела власти, међустраничка сарадња и сл. Конфликт међу савременицима из 19. века прелио се и међу научницима 20. и 21. века. Консензуса у науци нема ни када су у питању неки од најважнијих историјских процеса који се тичу конституисања државе, њеног напретка и позиционирања на међународној сцени. По једнима модернизација државе је током 19. века била интезивна, други пак мисле да је није ни било, једни заступају тезу да је Српска револуција окончана 1833, други су на 1835, а трећи на 1878, или чак 1918. години. Једни у Берлинском конгресу 1878. виде пораз националне политике Србије, а други највиши домет државности. Слично је и са питањем прогласа Србије Краљевином 1882. Још изразитија подвојеност влада када се ради о односу између српске и југословенске идеје и начину и последицама реализације ове друге.

Проучавање стања духа представника разних покољења током 19. века резултирало је сазнањима која су остала на нивоу појединца. И на том пољу остало је пуно посла. Још увек нема историје политичких странака, ни скупа, ни појединачно и на том пољу служимо се делима старим шездесет и више година. Помак учињен са проучавањем либералних идеја у Србији само је донекле ублажио постојећу празнину. Парадокс је већи ако знамо да је управо 19. век слови за век идеологија, односно да су у њему настале идеологије – либерализам, конзервативизам, радикализам, социјализам – које су базичне данашњим системима мишљења.

Преиспитивање досадашњих постигнућа у историјској науци која се бави историјом српског народа у 19. веку, има за циљ постављање нових научних задатака и дефинисање научних проблема у запостављеним сферама, попут демографије, економије, државних и локалних институција. Разлог скрајнутости таквих тема је за сада двојак. Прво, ради се о наизглед мање занимљивим питањима, да не кажемо и мање „популарним“, за које осим

¹⁰ Hughes, *nav. delo*, 26.

код уске стручне јавности нема интересовања. Ризик да интересовање за 19. век нестане код шире публике стално је присутан, јер се са разних страна појављују „хит“ теме које интердисциплинарним методолошким приступом и занимљивим подручјем откривају уметничке светове на платну, у слици (филму), тону, или још занимљивије интимне светове појединаца. Без сумње, продор сваке новине драгоцен је за науку. Ипак је непојмљив однос да се у историјској науци, у огромном истраживачком пољу, бацањем светла на нове аспекте истраживања аутоматски традиционалне политичке, економске и друштвене теме сатерују у мрачни кутак. Тако наука, уместо да се богати и грана иновацијама, она заправо губи.¹¹ Међутим, такви трендови су светска појава, и они су у већој или мањој мери присутни више деценија.¹² Стога, они могу само делимично бити изговор за занемаривање класичних видова истраживања. Ово се тим више односи на српску историографију, ако знамо да је највећи број дела посвећен питањима из политичке и економске сфере објављен пре пола века или још раније.

Традиционална схватања и нова сазнања

Борба са традиционалним схватањима, без обзира којој школи припадала, још увек је интензивна. Жилавост са којом се одржавају стереотипи и отпор према научним новинама свеprisутни су у историјској науци. Такву слику најбоље илуструју следећи примери, а односе се на истраживања обелодањена после 2000. године.

Проучавањем структуре породице у Србији половином 19. века, сеоске и градске, оспорена су постојећа схватања о преовлађујућем задружном животу у Србији. На узорку од 32574 породице доказано је да је 69% становништва на селу живело у инокосним, а свега 17% у задружним породицама. Како на селу, тако су и у градовима инокосне породице биле доминирајући облик породичног живота. Компарацијом пописа из 1863. и 1885. године утврђено је да нема правила у процесу прерастања инокосних породица у задружне и обрнуто. Често се дешавало да су инокосне породице шездесетих постајале задружне осамдесетих година и супротно. Овај закључак је утолико важан, јер су многи који су се бавили питањем задружног живота чинили погрешке управо због тога што су покушавали да наметну правилност једном процесу која у стварности није постојала. Осим породичне структуре, истраживањима је указано и на друга важна и незаобилазна питања која се баве функцијом и вишеструко значајном улогом породице у друштву. Један

¹¹ Исто, 13–14.

¹² В. Тош Џ. и Ш. Ланг. 2008. *Утрагањуза историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*. Београд: Клио; Ћирковић, Сима, 2007. *О историографији и методологији*. Београд: Историјски институт; Колингвуд Џ, Робин. 2003. *Идеја историје*. Београд: Службени лист СЦГ; Столић, А. и Н. Миленовић. 2005. *Порицање и одбрана историје – постмодернизам и постструктурализам и историјска наука*. *Историјски часопис* 52, 347–376.

од врло битних закључака истраживања јесте и тај да се српска породица средином 19. века није много разликовала од породица средње и западне Европе. Историјске прилике су утицале да развој породице у Србији буде спорији, али да поређење основних карактеристика – величина, структура, функција, указује на велику сличност српске породице и породице у осталим земљама Европе. Тиме се аргументованим закључцима из основа мењају до-тадашњи, који потичу и из домаће и из стране историографије.¹³

Други пример односи се на истраживања која су била усмерена на привредну структуру Србије половином 19. века. Тада је без земље и без куће било 2–3% сеоских домаћинстава, а у неким областима и мање, врло слично времену из 1834. године. Тиме се доводе у питање поставке о презадужности сеоских породица у Србији половином века до које је дошло, како се тврдило, преласком са натуралне на новчану привреду и распадањем задруга. Насупрот оспореној тврдњи, иста истраживања су показала су у знатно већој мери за дуг продавана имања градског становништва, што се објашњава развијеном средином која је подстицала бржи развој одређених делатности и захтевала додатна улагања.¹⁴

Из наведених примера уочавамо да традиционална схватања у науци нису упорна и ригидна према новим сазнањима само у случајевима када се ради о политичкој историји, или династијским питањима.¹⁵ Она су, такође, истрајна и када су у питању друштвене и привредне теме. Део одговорности за такво стање у науци свакако се налази у слабој стратегији ширења историјских истина. Ипак, не мање значајан део одговорности лежи у непоштовању методолошких и научних скрупула које обавезују све припаднике једне или више сродних дисциплина на цитираност најновијих, прихваћених (дакле и нововажећих) научних достигнућа.

Борба са анахронизмима

Избећи замке да догађаје оцењујемо са позиција свог доба, свакако јесте и остаће један од најважнијих задатака историчара у будућности. Јер, као што је још Вебер рекао, обавеза интелектуалца је да увек сачува хладну главу насупрот владајућим идеалима и да избегава свако вредновање, а поготово да не меша вредновање и разумевање прошлости.¹⁶ Ако се успешно избегне Веберов „захтев тренутка“, убеђени смо да, макар што се тиче 19. века, историографија може да се приближи толико истицаној објективности, јер актуелност тог дела прошлости све мање задире у савремене политичке неравнине.

¹³ COBISS.SR (аутор Александра Вулетић)

¹⁴ COBISS.SR (аутор Бојана Миљковић-Катић)

¹⁵ Види друге примере код Љушић, Радош. 2004. *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*, Београд: Народна књига–Алфа.

¹⁶ Weber, Max. 1986. *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus, 15–20, 29, 207, 235.

То је приступ који се у домаћој историографији развија као доминантан. Међутим, тачно је да и сам одабир теме представља врсту вредновања. Истраживач са своје стајне тачке, односно из угла сопственог система вредности, процењује који историјски проблем завређује пажњу.¹⁷ Иако је такав однос научника према темама рада тешко избећи, методологија историјских истраживања пружа сигурне основе да се „изабране“ теме проучавају стриктно у оквирима у којима нам то допусте квалитет и квантитет историјских извора.

Ништа мање опасно по науку јесте и недоследна примена метода позајмљених из других дисциплина. На пример, „Свет живота“ синтагма позајмљена из филозофије, а као метод примењен у историографији подразумева сагледавање појава у прошлости кроз конкретне појединачне случајеве, протумачене у ширем историјском контексту – код нас је ретко, али недоследно примењиван метод. Он подразумева репрезентативне узорке и одлично познавање извора, а не насумице и без критеријума одабрање извора који не само што не пружају комплетну историјску слику, већ најчешће воде у фалсификовање и искривљавање прошлости.

Извори – предности и недостаци

Опште је позната чињеница да је до првог Закона о државној архиви из 1898. године, односно до његове примене 1900, велики део најважних докумената за проучавање нововековне српске историје уништен. И доцније, током 20. века, окупаторске власти су плениле и уништавале историјске изворе настале у 19. веку, потекле из рада разних државних надлештава, или настале као плод приватне кореспонденције. Отуда се изразом „остаци остатака“ обележава данас сачувани корпус докумената похрањен у архивским институцијама Србије. Пример чине десеткована грађа Министарства унутрашњих дела, Полицијског али и Санитетског одељења, те грађа настала у раду примарних судских инстанци, или фонд Министарства иностраних дела, посебно оних посланстава која су за спољну политику Србије 19. века била од изузетног значаја.

Без допуне грађом иностраних архива, готово да је немогуће окончати с успехом највећи број истраживања. То се односи понајпре на руске и немачке, али и на француске и британске архиве. Ништа мањег значаја није ни грађа која се чува код наших суседа, са којима одржавамо врло слабу сарадњу (Румунија, Бугарска, БР Македонија). Добра страна тог посла је што већина институција ради на дигитализацији грађе, те је основним корпусима олакшан приступ.

Једну од отежавајућих околности за истраживача представља и чињеница да су савременици многих важних историјских догађаја били веома рев-

¹⁷ Види Huges, *nav. delo*, предговор С. Хофмана, 16.

носни у уклањању и заметању трагова. Због тога нема архивског фонда дома Обреновић. Најпре је страдала краљева архива, коју су чиниле хартије краља Милана и хартије краља Александра. Затирање доказа о тајнама које су претиле да политичарима униште каријеру одвијало се пред очима целокупне јавности, из које су само ретки осудили начин на који су нови политички моћници трговали и злоупотребљавали писане драгоцености покојних краљева. Неретко се дешавало да су нове власти „ућуткивале“ противнике претњама да ће се обелоданити компромитујућа документа из краљеве заоставштине. Архива је једно време била у рукама завереника, да би потом била запечаћена.¹⁸

Сукцесивно отварање личних фондова појединих знаменитих личности из прошлости и нестанак политичког и идеолошког притиска на истраживаче, важне су чињенице које треба да поспешују научни рад.

Истине ради, важно је истаћи да има извора који до данас нису привукли пажњу истраживача, осим у изгредним ситуацијама. За проучавање „обичног човека“ неискоришћеност државне статистике, прворазредног историјског извора је и више него очигледна. Разлози томе добрим делом налазе се и у томе што историчари ретко владају посебним знањима, понајпре из области статистике, а која би омогућила неопходан приступ том драгоценом материјалу. Отуда, статистички подаци који се односе на демографију и кретања становништва, врло мало су присутна у домаћој науци. У ништа бољој позицији нису ни изучавања финансијског стања државе и материјалног стања појединца, јер то ангажовање за собом повлачи нужност познавања новчаних и мерних јединица, као и вредносних тржишних скала, те превођење података у савремене координате које су данашњем свету разумљиве.

На пољу објављивања грађе учињен је значајан помак када се ради о делима из мемоарске литературе.¹⁹ После вишедеценијског застоја, на прелазу из 20. у 21. век објављено је неколико десетина изузетно важних историјских извора. Међутим, објављивање корпуса грађе какво познају развијене историографије (руска, подједнако као и немачка и француска), још увек нема. Вишедеценијски посао на публикувању грађе Министарства иностраних дела од 1903. до 1914. године приводи се крају, али 19. век не баштини ниједан плански и сукцесивно објављиван архивски материјал, што и у 21. веку држи историчаре прикованим за архивске клупе, и усмерава их на рад у не баш завидним условима.

¹⁸ Јовановић, Владимир. 2007. Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о несталој династији Обреновић. *Годишњак за друштвену историју* 1–3, 39–45; Рајић, Сузана. 2011. *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова – сукобљени светови*, Београд: Српска књижевна задруга.

¹⁹ Мереник, Славица. 1999. Библиографија објављених српских мемоара. У Р. Љушић (ур.) *Перо и повест. Српско друштво у сећањима*, Београд: Филозофски факултет, 191–234; Иста. 2001. *Допуна библиографије објављених српских мемоара, биографија, дневника*. У Р. Љушић (ур.) *Писмо, Зборник радова*. Београд: Филозофски факултет, 289–312.

Литература

Архив Србије

Архив Српске академије наука и уметности

Бјелајац М. и Г. Кривокапић-Јовић. (2011). *Прилози из научне критике – српска историографија и свет: утицај југословенске кризе на страну и домаћу историографију*. Београд: Институт за новију историју Србије.

Јовановић, В. (2007). Избрисана сећања. Уништавање и ретуширање слике о нестајој династији Обреновић. *Годишњак за друштвену историју* 1–3, 39–45.

Љушић, Р. (2004). *Ангажована историографија. Зашто мораш да се свађаш*. Београд: Народна књига–Алфа.

Мереник, С. (1999). Библиографија објављених српских мемоара. У Р. Љушић (ур.) *Перо и повест. Српско друштво у сећањима*, Београд: Филозофски факултет, 191–234.

Мереник, С. (2001). *Допуна библиографије објављених српских мемоара, биографија, дневника*. У Р. Љушић (ур.) *Писмо, Зборник радова*. Београд: Филозофски факултет, 289–312.

Милићевић, Ј. (1964). *Јеврем Грујић: историјат светоандрејског либерализма*. Београд: Нолит.

Немањић, М. (2001). *Један век српске стваралачке интелигенције: 1820–1920*, Београд: Идеа: Институт за криминолошка и социолошка истраживања: Институт за политичке студије.

Новаковић, С. (1904). *Васкрс државе српске: политичко–историјска студија о првом српском устанку 1804–1813*. Нови Сад: Српска књижара браће М. Поповића.

Новаковић, С. (1880–1881). Народне традиције и критичка историја (смрт краља Стефана Дечанског и цара Уроша). Прилог к процени извора српске историје, *Отаџбина IV–V*, 481–490.

Новаковић, С. (1904). *Устанак на дахије 1804: оцена извора, карактер устанка, војевање 1804*. Београд: Задужбина Илије М. Коларца.

Рајић, С. (2011). *Александар Обреновић. Владар на прелазу векова – сукобљени светови*. Београд: Српска књижевна задруга.

Столић, А. и Н. Миленовић. (2005). Порицање и одбрана историје – постмодернизам и постструктурализам и историјска наука. *Историјски часопис* 52, 347–376.

Tadić, J. red. (1955). *Dix années d'histoire yougoslave 1945–1955*. Beograd: Federation des sociétés historiques de Yougoslavie.

Tadić, J. (1965). *Historiographie yougoslave 1955–1965*. Beograd: Federation des sociétés historiques de Yougoslavie.

Тош, Џ. и Ш. Ланг. (2008). *У трагању за историјом. Циљеви, методи и нови правци у проучавању савремене историје*. Београд: Клио.

Ђирковић, С. (2007). *О историографији и методологији*. Београд: Историјски институт.

Колингвуд, Џ. Р. (2003). *Идеја историје*. Београд: Службени лист СЦГ.

Hughes, S. H. (2002). *Consciousness and Society. The Reorientation of European Social Thought 1890–1930 with a new introduction by Stanley Hoffman*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.

Weber, M. (1986). *Metodologija društvenih nauka*. Zagreb: Globus.

Suzana R. Rajić

STUDYING OF THE SERBIAN HISTORY OF THE 19TH CENTURY IN THE PAST TWO DECADES – REVIEW, NEW THEMES AND EFFECTS

Summary: The last two decades of studying of the Serbian history of the 19th century gave a solid performance, especially if we bear in mind the squalor of a huge research area, which has accumulated a lot quasi-scientific themes through which retouched the history of the Serbian people. The presence of new and fresh ideas in historiography is obvious. Methodological approaches, with growing admixture of interdisciplinarity, re-offer elapsed time to the researcher's, which is accessible with new questions. Fight with traditional notions, anachronisms, and the fragmentation of sources, are aside effects of the scientific process in the modern historiography. On the other hand, the creation of centuries of distance to the object of research allow scientists to relieved ideological and political pressure approach to research, which is certainly a strong driving force for the advancement of science. Although the results are not immediately visible, the basic research conducted over the past twenty years, constantly supplementing it, and will eventually have to become basis of the modern scientific disciplines.

Key words: historiography, 19th century, Serbian history, fields of research, problems